

Məmmədhasənov Fərid,
doktorant,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
E-mail: fmammadhasanov@gmail.com
©Məmmədhasənov F., 2022

UOT - 336

BÜDCƏLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏRİN TƏNZİMLƏNMƏSİ VASİTƏSİ İLƏ REGIONLARIN MALİYYƏ TƏMİNATININ YAXŞILAŞDIRILMASI

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi – maliyyə təminatının mühüm ünsürü kimi büdcələrarası münasibətlərin təşkili üsulları, gəlir mənbələrinin müxtəlif səviyyəli büdcələr üçün təsbit olunması və xərc üzrə öhdəliklərin büdcə sisteminin bir səviyyəsindən digərinə ötürülməsi prinsiplərinin araşdırılmasıdır.

Tədqiqatın metodologiyası - qoyulan problemlərin həlli üçün məntiqi ümumiləşdirmə; struktur-funksional təhlil; sistemli-kompleks təhlil və qiymətləndirmə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – mərkəzi və yerli büdcələr arasındakı qarşılıqlı maliyyə axınlarının minimallaşdırılması üçün təklif edilən analitik əsaslar, onların ehtiyacları nəzərə alınaraq müxtəlif tədbirlərin dəstəklənməsi, tənzimləyici vergilərdən istifadənin səmərəliliyinin artırılmasına imkan verəcəkdir.

Tədqiqatın nəticələri – alınmış nəticələrdən ölkənin maliyyə resurslarının büdcələrarası münasibətlər çərçivəsində mərkəzi və yerli büdcələr arasındakı qarşılıqlı maliyyə axınlarının minimallaşdırılması üzrə təklif və tövsiyələr hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – Azərbaycan Respublikası ərazisində xərc üzrə öhdəliklərin büdcə sisteminin bir səviyyəsindən digərinə ötürülməsi, dotasiyalar və subsidiyalar şəklində büdcələrarası transfertlər mexanizminin tətbiqi və vergi sistemində dəyişikliklər edilməsi ilə şərtlənən, regionların maliyyə təminatının mühüm ünsürü kimi büdcələrarası münasibətlərin təşkili üsulları, gəlir mənbələrinin müxtəlif səviyyəli büdcələr üçün təsbit olunması və vergi səlahiyyətlərinin dövlət və bələdiyyə idarəetmə səviyyələri arasında bölüşdürülməsi prinsipləri təklif edilmişdir. Həmçinin regionların maliyyə təminatının balanslaşdırılması, büdcələrarası münasibətlərin təşkili, mərkəzi və yerli büdcələr arasındakı qarşılıqlı maliyyə axınlarının minimallaşdırılması üçün təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: regionların inkişafı, büdcələrarası münasibətlər, büdcə sistemi, büdcə səviyyələri, xərc öhdəlikləri, gəlir mənbələri, maliyyə təminatı, maliyyə axınları, vergi potensialı.

GİRİŞ

Müasir mərhələdə müxtəlif səviyyəli büdcələr arasındakı münasibətlərin, bütün idarəçilik səviyyələrinin büdcələrinə vəsaitlərin mobilizasiyasının təsirli üsullarının işlənməsinin optimal mexanizmlərinin axtarış vəzifəsini ortaya qoyan büdcə münasibətləri islahatının yeni mərhələsi ilə əlaqədar olaraq yerli büdcələrin maliyyə stabilliyinin və təhlükəsizliyinin təmin olunması problemləri xüsusi aktualıq kəsb edir.

Büdcələrarası münasibətlərin tənzimlənməsinin forma və üsulları mərkəzin və regionların maliyyə problemlərinin həllinə dövlət yanaşmalarını nizamlayan büdcə qanunvericiliyinin təkamülü əsasında inkişaf edir. Müstəqillik əldə etdikdən sonra dövlətin məruz qaldığı iri transformasiyalar həm dövlətin ictimai münasibətlərin tənzimlənməsindəki rol və funksiyalarını dəyişməklə, həm də müstəqil dövlətin bazar iqtisadiyyatı fəaliyyətinin institusional əsaslarının infrastrukturunu yaratmaqla aparılırdı, bu da böyük maliyyə xərcləri tələb edirdi.

1. Regional büdcə siyasətinin həyata keçirilməsinin maliyyə bazası

Regional büdcə siyasətinin həyata keçirilməsində onun maliyyə bazası mühüm rol oynayır və məhz bu baxımdan, onun kəmiyyət parametrləri, tərkibinin genişliyi və istifadəyə cəlb edilən sahələrin kompleksliliyi dövlətin regional siyasətinin səviyyəsini əks etdirir. Regional siyasətin həyata keçirilməsi məqsədi ilə dövlət tənzimlənməsinin əsas formaları kimi aşağıdakıları tətbiq edilə bilər:

- maliyyə resurslarının regionlar arasında yenidən bölgüsünü təmin etmək məqsədi ilə dövlət büdcəsindən istifadə edilməsi;
- regional inkişaf proqramlarının maliyyələşdirilməsində dövlətin payçılıq əsasında iştirakı;
- dövlət sifarişlərinin kontrakt əsasında respublikanın regionları arasında səmərəli yerləşdirilməsi.

Xərclərin bölüşdürülməsinin əsas motivi onların müəyyən hissəsinin yerli səviyyəyə ötürülməsidir. Hər bir büdcə müəyyən olunmuş, dəqiq çəkilmiş və dayanıqlı sərhədlərə, istiqamətlərə malik olmalıdır. Eyni zamanda, qanunvericilikdə dövlət və yerli büdcələrin daxili nəzarətinin şaquli sxemi tətbiq edilmişdir. Büdcə investisiyaları anlayışı genişləndirilmiş, investisiya layihələrinin mərhələli seçimi, həmçinin layihələrin effektivliyinin qiymətləndirilmə qaydası tətbiq edilmişdir. Ancaq yuxarı büdcədən borc götürmək hüququnun qorunması ilə yanaşı, daxili və xarici bazarlarda yerli icra orqanları tərəfindən kapitalın borc alınması nəzərdə tutulmamışdır.

Büdcə qanunvericiliyinin təhlili göstərir ki, yeni büdcələrarası münasibətlər üzrə mövcud sistemdə müəyyən əlavələr edilməklə bütövlükdə mövcud qaydalar saxlanıldığı üçün idarəçilik səviyyələri arasında xərclərin səlahiyyət bölgüsündə bəzi dəyişikliklərin edilməsi məqsədə müvafiqdir [1, s.29]:

- dövlət öz büdcəsindən məqsədli transfertlər üzrə ayrılan yerli büdcələrin investisiya layihələrinin yerli büdcələrlə birgə maliyyələşdirilməsinə şərait yaratmalı;

– büdcə vəsaitlərinin istifadəçilərini hökumətin və yerli icra orqanlarının qərarı ilə dövlət büdcəsindən və ya yerli büdcələrdən məqsədli təyinatlara əməl etməklə ötən il ayrılan məqsədli transfertlərin istifadə olunmamış və ya tam istifadə olunmamış məbləğlərini cari ildə sonadək istifadə etmək hüququ verilməlidir.

Büdcələrarası münasibətlər problemi dövlət orqanlarında, elmi araşdırmalarda çoxdan öyrənilir. Son illər əsas müzakirələr dövlət büdcəsi ilə yerli büdcələr, eyni zamanda dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş və yerli səviyyələri arasındakı münasibətlərin qaydaya salınması üzərində qurulmuşdur. Hakimiyyət səlahiyyətlərinin bir qisminin hökumətdən alınaraq siyasi, maliyyə, iqtisadi cəhətdən ondan asılı olmayan yerli özünüidarəetmə orqanları sisteminə transformasiyasını nəzərdə tutan yerli özünüidarəetmə orqanlarına ötürülməsi prosesi inkişaf etmiş ölkələrdə özünü doğrultmaqdadır.

Dövlət idarəçiliyinin qeyri-mərkəzləşdirmə prosesi dövlət funksiyalarının maliyyə təminatının əsasını təşkil edən yerli büdcələrin vəziyyəti ilə ayrılmaz surətdə bağlıdır. Bu çoxaspektli məsələ sahibkarlığın inkişafı, bütün səviyyələrin büdcələrinin vergi gəlirlərinin yüksəldilməsi, büdcə vəsaitlərinin effektiv xərclənməsinə nəzarət üçün şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Apardığımız tədqiqatlar göstərir ki, müasir şəraitdə respublikanın regionlarına ayrılan transfertlərin həcmnin əsaslandırılması məsələsi prinsipial əhəmiyyət kəsb edir. Büdcələrarası münasibətlərin daha əvvəlki sistemi bu regionların büdcə təminatlarının müxtəlifliyini, dövlət xidmətindən regionda yararlananların sayını və region xərclərinin səviyyələri arasında fərqlərin yaranmasına səbəb olan digər obyektiv amilləri nəzərə almırdı, bu da xərclərin qeyri-bərabər müəyyənləşdirilməsinə və vergi potensialının artırılmasında stimül çatışmazlığına gətirib çıxarırdı. Ümumi xarakterli transfertlərin hesablanma metodikasının əsas məqsədi - büdcə vəsaitlərinin hesabına təqdim olunan dövlət xidmətlərinin zəmanətli həcminə bütün regionların əhalisinin bərabər girişinin təminatıdır. Fikrimizcə, bu metodikanın prioritet istiqamətləri aşağıdakılardır:

– iqtisadi inkişaf, vergi tutulan bazanın genişləndirilməsi və regionların sosial-iqtisadi inkişaf məsələlərinin həllində yerli özünüidarəetmə orqanlarının müstəqilliyinin artırılması və regionların stimullaşdırılması;

– regionda büdcə xidmətləri alanların sayının, bu və ya digər regionların spesifikasından (iqlim xüsusiyyətləri, əhalinin sıxlığı və digər amillər) asılı olaraq xərclərin dəyişilməsinə təsir göstərən amillərin uçotu.

Bu metodikanın əsas yanaşması büdcə xidmətləri alanların və obyektiv amillərin sayını nəzərə almaqla, funksional qruplar yarımqruplar kəsiyində region büdcələrinin cari xərclərinin proqnozlaşdırılan həcmnin hesablanmasıdır. Ümumi xarakterli transfertlərin həcmnin müəyyənləşdirilməsi metodikasına uyğun olaraq transfertlərin həcmi aşağıdakı düsturla hesablanmaq olar:

$$\dot{U}XT_h = GP_h - XP_h \quad (2.1.)$$

Burada: $ÜXT_h$ – regionun, respublika əhəmiyyətli şəhərin, paytaxtın ümumi xarakterli transfertlərinin həcmi;

GP_h – regionun, respublika əhəmiyyətli şəhərin, paytaxtın gəlirlərinin proqnozlaşdırılmış həcmi;

XP_h – regionun, respublika əhəmiyyətli şəhərin, paytaxtın xərclərinin proqnozlaşdırılmış həcmidir.

Gəlirlərin proqnozlaşdırılmış həcmi yerli büdcə xərclərinin proqnozlaşdırılmış həcminə nisbətən artdığı zaman yerli büdcədən yuxarı büdcəyə büdcə ayrılımları təyin olunur. Xərclərin proqnozlaşdırılmış həcmnin yerli büdcə gəlirlərinin proqnozlaşdırılmış həcminə nisbətən artdığı zaman isə yuxarı büdcədən yerli büdcəyə büdcə subvensiyaları təyin olunur.

Yerli büdcələrin cari xərclərinin proqnozlaşdırılmış həcmi regionların xərcləri arasında fərqlərə gətirib çıxaran obyektiv amilləri nəzərə almaqla, planlaşdırılan müddət ərzində yerli büdcə hesabına təqdim olunan xidmətlərin istehlakçılarının sayına əsasən müəyyənləşdirilir. Bu əmsallar dövlət xidmətlərinin dəyərindən asılı olaraq transfertlərin verilən həcmindəki fərqlərə səbəb olan obyektiv amilləri nəzərə alır.

Fikrimizcə, regionlara transfertlər şəklində yardım bölgüsünün bu metodikasını bir sıra tələbləri ödəmir. Məlumdur ki, yerli büdcələrə transfert yardımının bölüşdürülməsi üçün baza yerli xərclərin cari həcmidir. Burada bu fakt nəzərə alınmır ki, hər bir region öz xüsusi gəlirlərini müxtəlif həcmə formalaşdırır. Halbuki, regionlar üzrə ümumi xarakterli transfertlərin bölüşdürülməsi zamanı yerli büdcələrin xərclərinin tam ödənməsi təmin olunur, bu da yerli orqanlarda öhdədə olma əhvalını doğurur və yerli gəlirlərin artmasına onların marağını azaldır.

Mənfi transfertlərin həcmi hesablaması üçün:

– hesablaşma vergi gəlirləri və ya hesabat ilinin hesablaşma büdcə təminatının səviyyəsi adambaşına təyin edilməlidir;

– istifadənin məqsədli xarakteri nəzərdə tutulmalı – büdcə təminatı səviyyəsinin tarazlaşdırılması üçün büdcədən götürmə regionların xüsusi olaraq yaradılmış maliyyə dəstəyi fondu üçün həyata keçirilməlidir.

Büdcədən götürmələr yerli hakimiyyət orqanlarının regionların vergi potensialının artırılmasında stimullarının azaldılmasına gətirib çıxarır. Region-donorlar vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılan planlarını yerinə yetirmədikləri halda belə praktikadan istifadənin nəticələrini kompensasiya edən ədalətli mexanizmlərin büdcə qanunvericiliyində olmamasını göstərmək lazımdır. Beynəlxalq təcrübədə büdcə subvensiyalarının və büdcədən götürmələrin məbləğləri qanunla üç illik müddətə təyin olunur və onlar yerli büdcənin gəlir hissəsinə daxil olmalarının dinamikasından asılı olmayaraq qeyd-şərtsiz icra olunmalıdır. Lakin regionların sosial-iqtisadi inkişafında baş verən dəyişikliklər nəticəsində büdcəyə vergi daxilolmaları azaldığı hallarda büdcədən götürmələr üzrə şərtsiz öhdəliklərin məbləğləri ərazi inkişafı siyasətinin aparılması maraqlarına bilavasitə toxunan və regionda büdcə xərclərinin həyata keçirilməsi səviyyəsinə təsir edə bilən əhəmiyyətli itkiyə çevrilir.

Bununla əlaqədar, öncə mövcud olan tənzimləyici büdcə qanunvericiliyi normalarından

istifadənin yenilənməsi imkanına diqqət yetirmək lazımdır. Region büdcələrinin gəlir hissəsinin tam yerinə yetirilmədiyi hallarda mərkəzləşdirilmiş gəlirlərə ötürülən büdcə götürmələri müvafiq yerli gəlir və xərclərin gəlir hissəsinin icra faizinə mütənasib olaraq həyata keçirilməlidir. Belə kompensasiya mexanizmi mənfəətli transferlər alətinin istifadəsinə daha obyektiv yanaşmağa və transferlərin qeyri-dəqiq hesablandığı hallarda büdcə götürmələrinin mənfəət təsirini azaltmağa imkan verəcəkdir.

Regionlarda vergi rejiminin əsas ünsürləri tətbiq edilən vergilərin sayı, vergi dərəcələri və vergi güzəştidir. Lakin bu gün Azərbaycanın region (Naxçıvan MR) və rayonun səviyyəsində orqanları tətbiq edilən vergi rejiminin müəyyən edilməsi və ya onun dəyişdirilməsində elə mühüm bir səlahiyyəti yoxdur. Vergi Məcəlləsinə görə, Azərbaycanda tətbiq edilən vergilər – respublika vergiləri, Naxçıvan MR vergiləri və yerli (bələdiyyə) vergiləri kimi təsnifləşdirilmişdir və heç bir hakimiyyət orqanının məəcəllədə sadalanan vergilərdən savayı heç bir əlavə vergi növü tətbiq edə bilməz. [2] Regional və yerli orqanların vergi dərəcələrinin və vergi güzəştlərinin müəyyən edilməsində də səlahiyyətləri yoxdur.

Hazırda respublikamızda mövcud olan vergi sistemi respublika və yerli büdcələri müstəqil formalaşdırmağa imkan vermir. Faktiki olaraq ƏDV, dövlət rüsumu, aksizlər, təbii resurslardan istifadə ilə bağlı vergilərdən daxilolmalar yerli büdcələrin formalaşmasında iştirak etmir və ya çox az iştirak edir.

Respublikanın büdcə siyasətini əsaslı şəkildə yenidən qurmaq və onu bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğunlaşdırmaq lazımdır. Büdcə təsnifatı və uçotu sistemi dünya standartlarına uyğunlaşdırılmalı, büdcə kəsirini azaltmaq üçün tədbirlər görülməli, yerli büdcələrin müstəqilliyi təmin edilməlidir. Bazar münasibətlərinə uyğun uçot sistemi yaradılmalı və maliyyə informasiyası ilə təminat daha da genişləndirilməli, bu məlumatları əldə etmək müəyyən strateji sahələrin məlumatları istisna olmaqla asanlaşdırılmalıdır.

Son illərdə respublikada maliyyə sahəsində, həmçinin bazar iqtisadiyyatının, müxtəlif mülkiyyət və təsərrüfatçılıq formalarının inkişafına şərait yaradan qanunlar qəbul edilmişdir. Lakin azad təsərrüfat fəaliyyəti daha çox mənfəət götürmək məqsədinə tabe edildiyindən sahibkarların və iş adamlarının ölkənin bütün regionlarında fəaliyyət göstərməyə, oraya investisiya qoymağa eyni dərəcədə marağı olmur. Maliyyə, material və əmək resurslarının təsərrüfat sahələri və ayrı-ayrı regionlar arasında mənfəət götürmək prinsipi ilə belə kortəbii bölgüsü onların inkişafındakı qeyri-bərabərliyi daha da gücləndirir, onların malik olduğu təbii-iqtisadi, əmək potensialından səmərəli istifadəni mümkünəşür edir. Bütün bunlar hazırkı şəraitdə regionların inkişafını təmin etmək məqsədilə dövlətin əlində olan iqtisadi alətlərin - ilk növbədə maliyyə, kredit, vergi, və s. köməyi ilə fəal müdaxiləsini tələb edir.

Müəssisələrin əmlakına və torpaq vergisinə yerli vergilər kimi əlavələr əsas kapitalın yerləşməsinə və istehsalın inkişafına əlavə yük olması baxımından o qədər də səmərəli deyildir. Eyni zamanda, müəssisələrin əmlakına vergilər və torpaq vergisindən daxilolmalar gəlirliyinə görə ƏDV, aksizlər, təbii resurslardan istifadəyə görə vergilərdən qat-qat aşağı olduğu üçün yerli büdcələrin göstərilən itkilərini əvəz etmək iqtidarında deyildir. Vergi Məcəlləsində regional (muxtər respublika) və yerli orqanların vergi tutulmasında və istifadəsində səlahiyyətləri bir qədər də dəqiqləşdirilməlidir. Məlum olduğu kimi, vergilərin hər birinin iqtisadiyyata və vergi daxilolmalarının həcminə təsiri müxtəlifdir və buna görə də təyin olunan yerli vergilər əlavə yük kimi vergi ödəyicilərinin mənafeələrini pozmamalıdır.

2. Büdcələrarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi

Ayrı-ayrı regionlara subsidiya, güzəştli borclar, vergi güzəştləri formasında maliyyə yardımlarının verilməsində Qərbi və Şərqi Avropa ölkələrinin təcrübəsindən yararlanmaq lazımdır. Şərqi Avropa ölkələrinin əksəriyyətində əvəzsiz subsidiyalara deyil, güzəştli kreditlərə və vergi güzəştlərinə üstünlük verilir. Vergi güzəştləri - problemlı regionlarda regional və yerli vergilər ödənilərkən tətbiq edilir. Bu zaman ya vergi dərəcələri aşağı salınır, ya da onun ödənilməsi müəyyən müddətə (adətən 5 ildən 10 ilə qədər) təxirə salınır. Vergi güzəştləri əldə edilən gəlirləri yenidən həmin əraziyə qoymağa sövq edir.

Güzəştlər də subsidiyalar kimi avtomatik və ya seçmə ilə tətbiq edilə bilər. Məsələn, İtaliyada güzəştlər qanunda müəyyən edilən normalara əməl olunduqda, avtomatik olaraq verilir. Fransada isə belə güzəştləri konkret müəssisələrə müvafiq regional hakimiyyət orqanları təyin edir.

Ümumi xarakterli transfertlərdən başqa məqsədli transfertlərdən də istifadə olunur. Məqsədli transfertlər isə məqsədli cari transfertlərə və məqsədli inkişaf transfertlərinə ayrılır. Məqsədli cari transfertlər yuxarı səviyyəli büdcələrdən aşağı səviyyəli büdcələrə, büdcə ötürmələri hesablanarkən nəzərə alınmayan və ayrı-ayrı cari büdcə proqramlarının reallaşdırılması üçün dövlət və ya yerli büdcəsində təsdiqlənmiş məbləğ hədudlarında ötürülən rəsmi transfertlərdir.

Məqsədli cari transfertlər yalnız dövlət, sahə və ya regional proqramlar üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün, həmçinin maliyyə ili ərzində hökumət və ya regionun yerli icra orqanı ehtiyatından maliyyələşdirilən tədbirlər üçün təqdim olunur.

Məqsədli inkişaf transfertlərə aşağıdakı rəsmi transfertlər aiddir:

- yerli büdcənin dövlət və sahə proqramları ilə nəzərdə tutulan investisiya proqramlarının reallaşdırılması üçün dövlət büdcəsində təsdiqlənmiş məbləğ hədudlarında dövlət büdcəsindən regional büdcəyə, respublika əhəmiyyətli şəhər, paytaxt büdcəsinə ötürülən;
- yerli büdcələrin regional proqramlarla nəzərdə tutulan investisiya layihələrinin reallaşdırılması üçün region büdcəsində təsdiqlənmiş məbləğ hədudlarında Muxtar Respublika büdcəsindən rayon büdcəsinə ötürülən maliyyə vəsaitləri.

Azərbaycan Respublikasında belə məqsədli transfert kimi dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş xərclərindən ayrılan subvensiyaları göstərmək olar. Müxtəlif dövlət inkişaf proqramlarında regionların inkişafına yönəlməsi nəzərdə tutulan vəsaitlərin ayrılması da belə transfert kimi baxıla bilər.

Büdcə ssudaları büdcə investisiya proqramlarının reallaşdırılması üçün və büdcələrin kassa kəsirlərinin ödənməsi üçün yerli büdcələrə verilə bilər.

İnvestisiya subvensiyaları ərazilərin, onlara qoyulan investisiya yerləşdirmələrinin maliyyələşdirilməsi üzrə büdcə imkanlarının bərabərləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Onlara sosial infrastrukturun inkişafı, ətraf mühitin mühafizəsi və ərazilərin kompleks inkişafı üçün qoyulan investisiyalar daxildir. Məqsədli transfertlər və büdcə ssudaları ciddi surətdə müvafiq büdcə proqramlarında müəyyənləşdirilən məqsədli təyinatlar üzrə verildiyindən, onlara məqsədli təyinatların pul vəsaitlərinin fondu kimi baxmaq olar. Mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq məqsədli transfertlərdən və büdcə ssudalarından istifadə zamanı məqsəd təyinatlarının pozulması nəzərdə tutulmuş qaydada nəzarət aktının imzalanmasından sonra müəyyən dövr ərzində onların müvafiq yuxarı səviyyəli büdcəyə qaytarılmasına gətirir [3, s.21].

Bu zaman hökumətin və ya yerli icra orqanlarının qərarı ilə yuxarı səviyyəli büdcədən ayrılan məqsədli transfertlərin istifadə olunmamış və ya tam həcmdə istifadə olunmamış məbləğləri onların məqsədli təyinatlarını nəzərə almaqla, gələn maliyyə ilində istifadə oluna bilər.

AUDIT 2022, 1 (35), səh. 130-143.

AUDIT 2022, 1 (35), pp. 130-143.

İnkişaf üçün ayrılan məqsədli transfertlərin istifadəsi zamanı qənaət yarandığı hallarda yerli icra orqanları qənaət olunmuş müvafiq məbləği büdcə proqramlarının nəticələri üzrə göstəricilərin yaxşılaşdırılması üçün istifadə etmək hüququna malikdir. İnkişaf üçün ayrılmış məqsədli transfertlər hesabına reallaşdırılan yerli investisiya layihələri həmin proqramlar üzrə həyata keçirilir. Belə praktika yerli hökumətlərin dövlət vəsaitindən səmərəli istifadədə məsuliyyət və marağının gücləndirilməsinə yardım edir.

Araşdırmalar belə nəticələr çıxarmağa imkan verir ki, dövlət büdcəsindən ayrılan büdcə subsidiyalarının həcmi bu və ya digər sahə inkişaf etdikcə azaldılmalıdır. Lakin praktika göstərir ki, dövlət büdcəsindən ayrılan büdcə subsidiyalarının həcmi sahələrin inkişaf səviyyələrinə baxmayaraq, hər il artır. Bu isə subsidiya alanların öhdədə olma əhvalına gətirib çıxarır. Belə ki, sahələrə dəstəyin maliyyələşdirilməsinin başqa yollarının lazımi təhlili və axtarışı baş vermir. Bununla əlaqədar, ayrılan büdcə subsidiyalarının xüsusiyyətlərini və onların iqtisadiyyat sahələrinin gələcək inkişafına təsirini nəzərə almaqla, həcmli büdcə subsidiyalarının planlaşdırılması məsələlərinə yenidən baxmaq lazımdır. Subsidiya vermənin beynəlxalq təcrübəsinin təhlili göstərir ki, kənd təsərrüfatının inkişaf səviyyələri və dövlət tərəfindən həyata keçirilən subsidiya, güzəşt və s. şəklində dəstək tədbirləri arasında birbaşa əlaqə var. ABŞ, Yaponiya və Avropa Birliyinin hökumətləri öz kənd təsərrüfatı istehsalçılarına subsidiyaların kifayət qədər yüksək səviyyəsi ilə müdafiə edirlər, Avstraliya, Yeni Zelandiya və Kanada kimi ölkələr – aqrar məhsulların ən böyük ixracatçıları isə – öz aqrarçılıqlarına onların amerikalı və avropalı rəqiblərinin aldığı ilə müqayisədə dəfələrlə az yardım göstərirlər [4, s.26].

3.Dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş və yerli gəlirləri və xərclərinin təhlili

Cədvəl 1, Diaqram 1, 2, 3 və Qrafik 1, 2, 3-də Dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş və yerli gəlirləri və xərclərinin qarşılıqlı əlaqə və nisbətləri təhlil olunmuşdur.

Cədvəl 1.

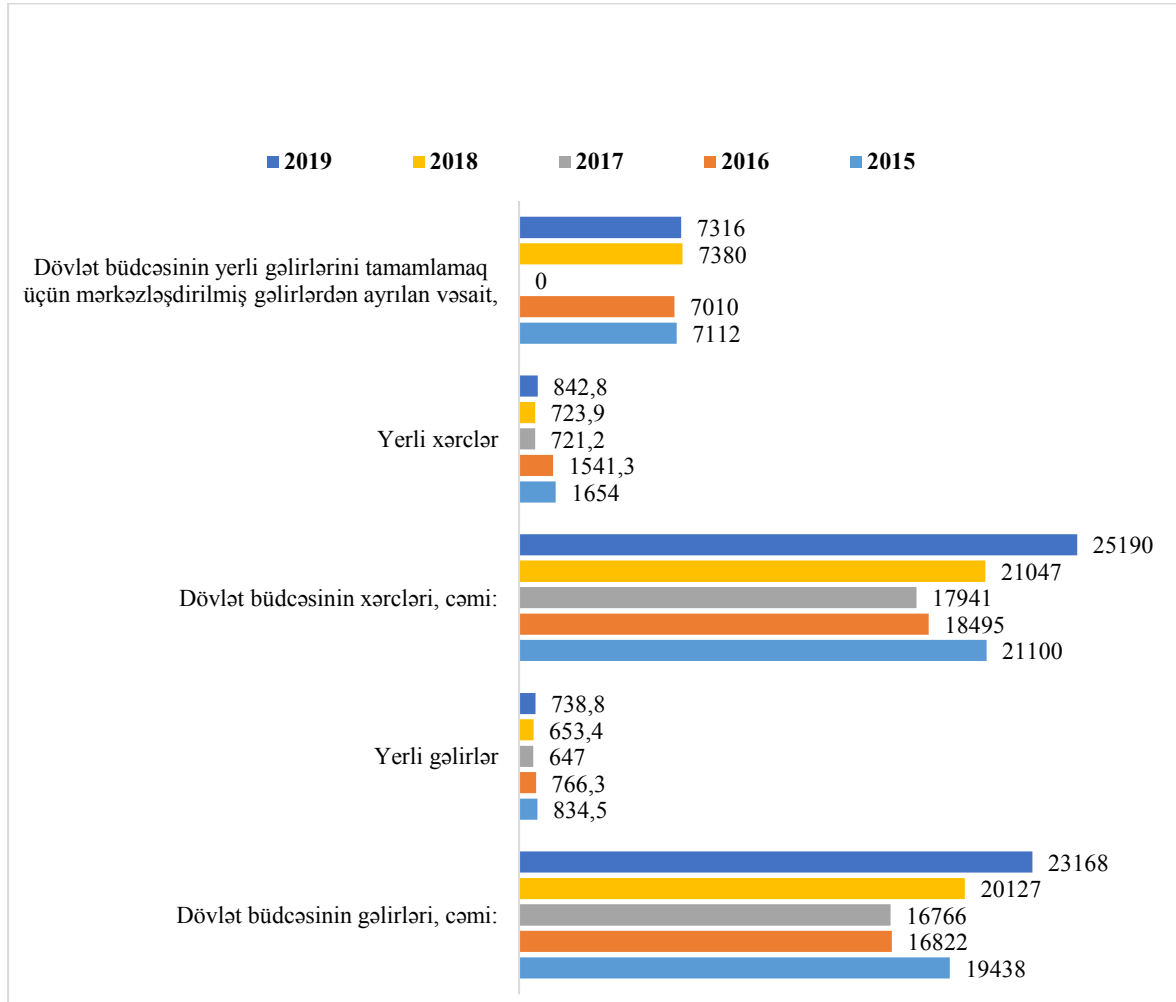
Dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş və yerli gəlirləri və xərclərinin qarşılıqlı əlaqəsi, (mln. manatla) [5, 6, 7, 8, 9, 10, 11]

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Dövlət büdcəsinin gəlirləri, cəmi:	19438	16822	16766	20127	23168	24681,7
o, cümlədən yerli gəlirlər	834,5	766,3	647	653,4	738,8	797,6
dövlət büdcəsinin yerli gəlirlərinin xüsusi çəkisi (faiz)	4,29	4,56	3,86	3,25	3,19	3,23
Dövlət büdcəsinin xərcləri, cəmi:	21100	18495	17941	21047	25190	26416,3
o, cümlədən yerli xərclər	1654,0	1541,3	721,2	723,9	842,8	850,1
dövlət büdcəsinin yerli xərclərinin xüsusi çəkisi (faiz)	7,84	8,33	4,02	3,44	3,35	3,22
Dövlət büdcəsinin yerli gəlirlərini tamamlamaq üçün mərkəzləşdirilmiş gəlirlərdən ayrılan vəsait,	7112,0	7010,0	7645,0	7380,0	7316,0	7190,0
yerli gəlirlərin tamamlanmasına ayrılan vəsaitlərin yerli xərclərə nisbətən xüsusi çəkisi (faiz)	4,3d.	4,5d.	10,6d.	10,2d.	8,7d.	8,5d.

**Cədvəl müəllif tərəfindən hesablanmışdır.*

Diagram 1.

Dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş və yerli gəlirləri, min manatla

Göründüyü kimi, 2015-2020-ci illər ərzində dövlət büdcəsinin gəlirləri 5,24 mlrd. manat və ya 127,0% artsa da, yerli gəlirlər əksinə, 36,9 mln. manat və ya 4,4% azalmışdır. Həmçinin dövlət büdcəsinin gəlirlərində: yerli gəlirlərin xüsusi çəkisi 2015-ci ildəki 4,29%-dən 2020-ci ildə 3,23%-ə; dövlət büdcəsinin xərclərində: yerli xərclərin xüsusi çəkisi 7,84%-dən 3,22%-ə düşmüşdür. Lakin dövlət büdcəsinin yerli gəlirlərini tamamlamaq üçün mərkəzləşdirilmiş gəlirlərdən ayrılan vəsaitin həcmi bu müddət ərzində 22,0 mln. manat və ya 101,1% artırılmış, yerli gəlirlərin tamamlanmasına ayrılan vəsaitlərin yerli xərclərə nisbətən xüsusi çəkisi isə 4,3 dəfədən 8,5 dəfəyə yüksəlmişdir.

Qrafik 1.

Dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş və yerli gəlirləri, mln. manatla

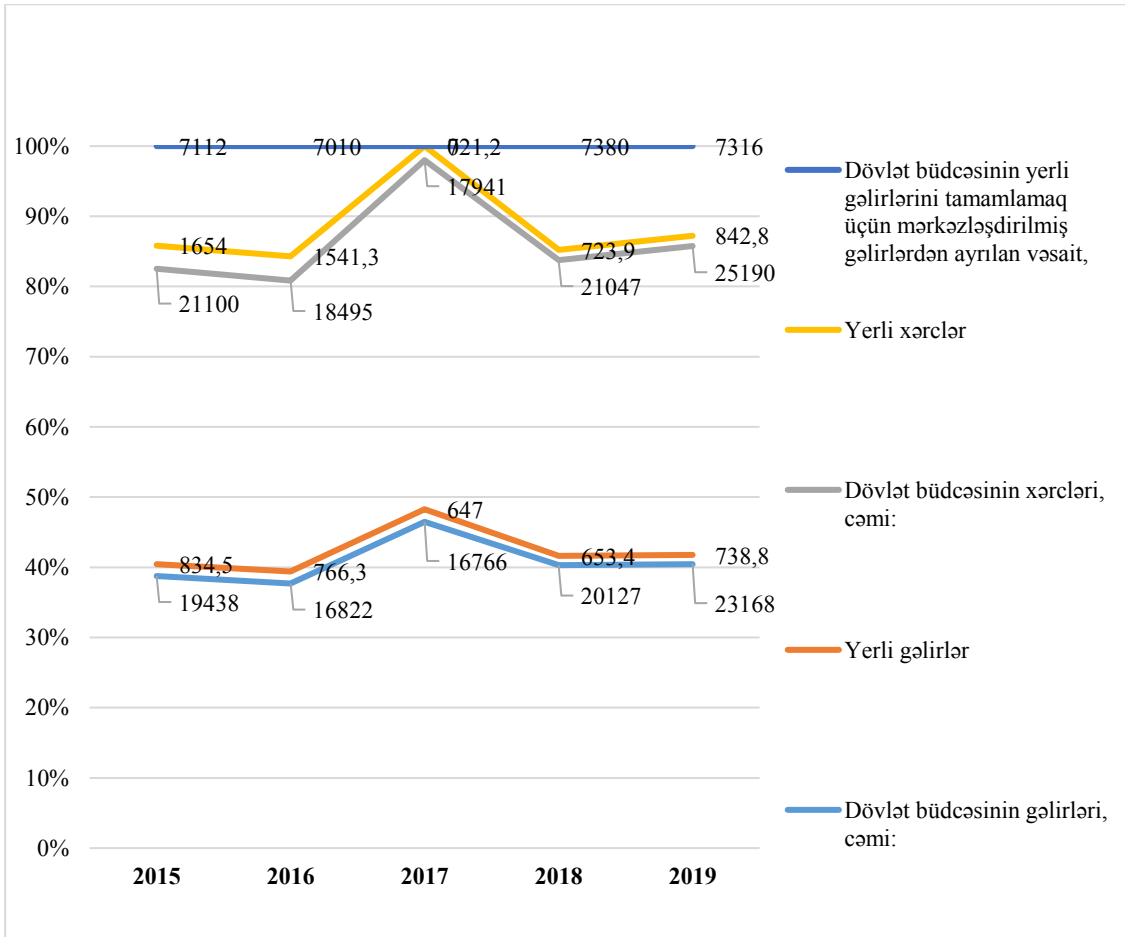
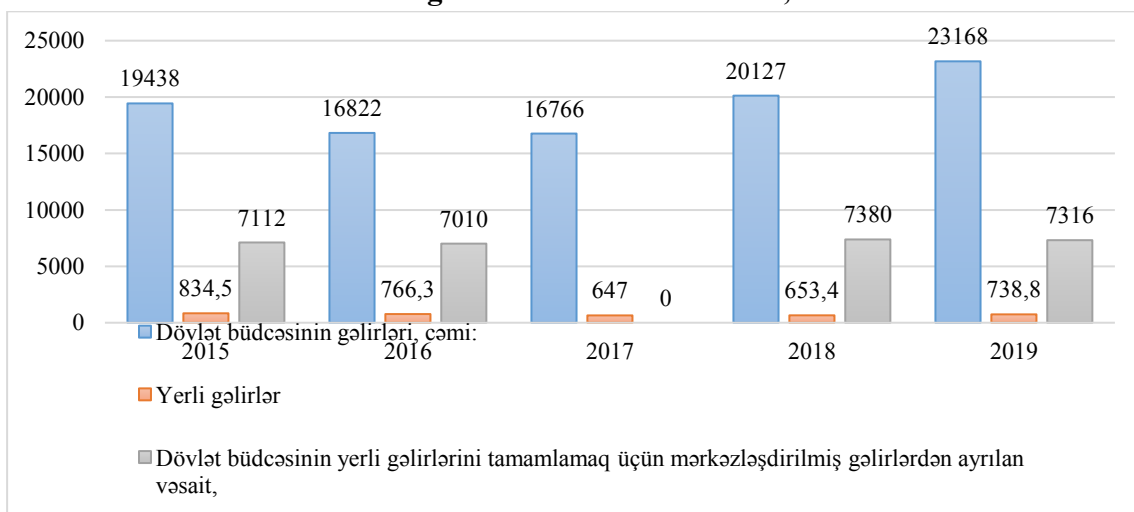

Diagram 2.

Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin tənzimlənməsi, mln. manatla

Qrafik 2.

Dövlət büdcəsi gəlirlərinin tənzimlənməsi (mln. manatla)

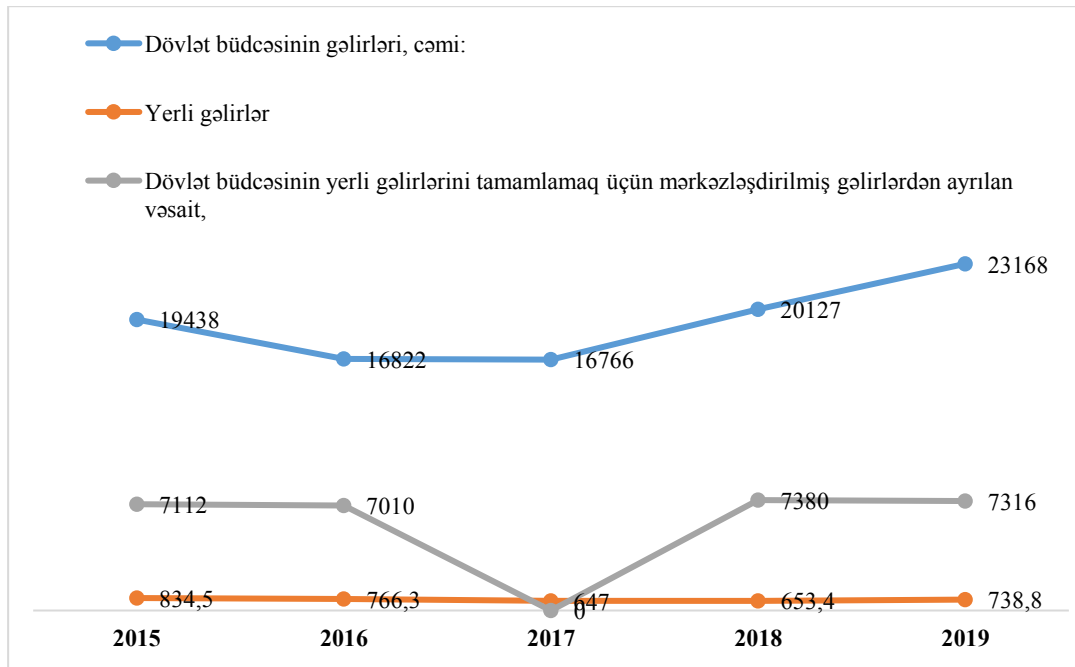
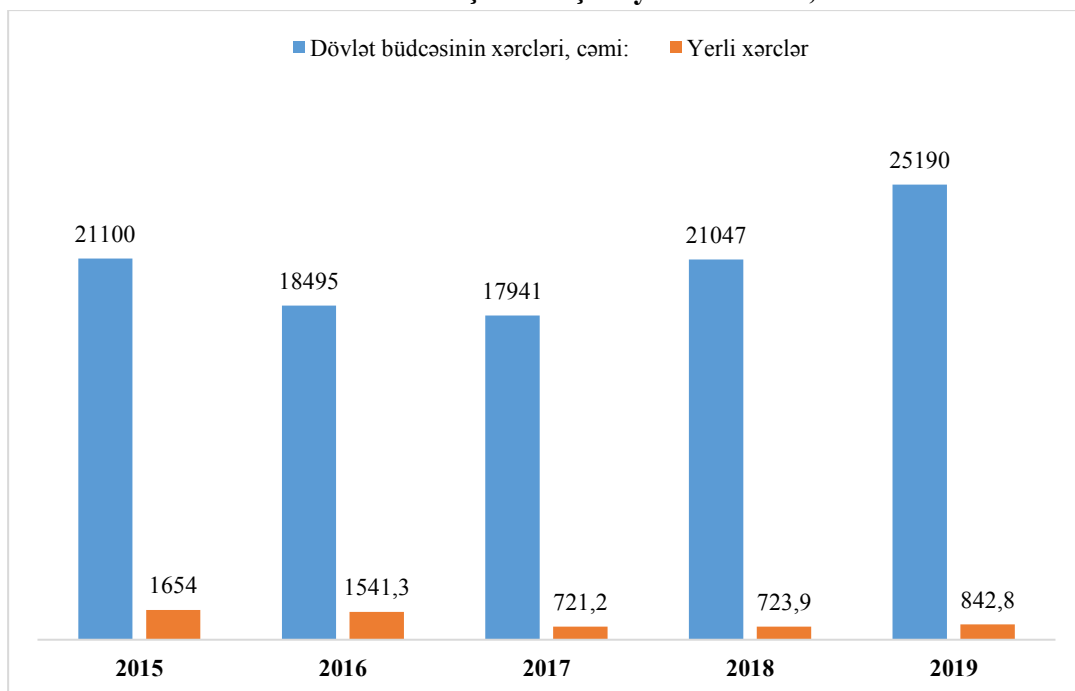

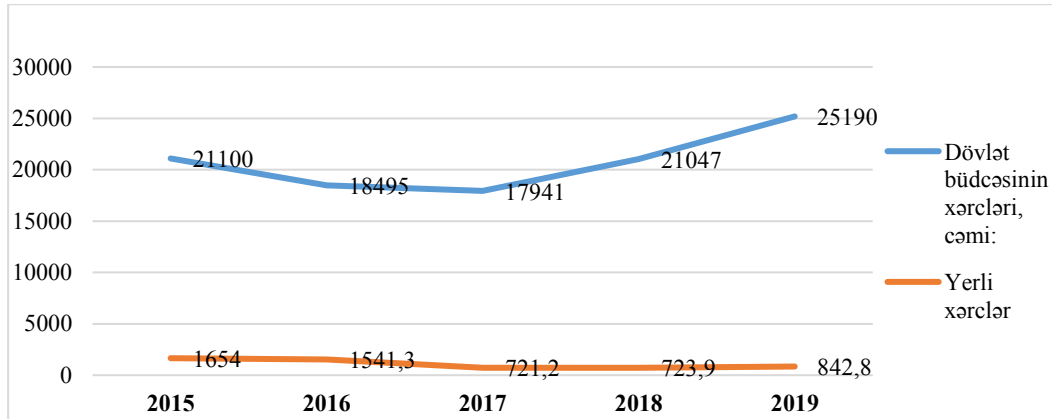
Diagram 3.

Dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş və yerli xərcləri, mln. manatla

Qrafik 3.

Dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş və yerli xərcləri, mln. manatla

Respublikamızda bəzi hallarda büdcə maliyyələşdirilməsi praktikası bir sıra maliyyə pozuntuları ilə müşayiət olunur. Bir çox hallarda bu pozulmalar subsidiyalaşdırma prosesini tənzimləyən normativ hüquqi aktların natamamlığı səbəbindən baş verir. Bu, ilk növbədə büdcə qanunvericiliyində subsidiyalaşdırma proseslərinin müəyyən olunmuş tənzimlənən qaydalarının mükəmməl olmaması, həmçinin dövlət dəstəyinin bu istiqamətinin reallaşdırılmasına vahid yanaşmanın olmadığı hallarda subsidiyalaşdırma mexanizmlərinin hazırlanması məsələlərinin sahə üzrə nazirliklərin özləri tərəfindən təqdim olunması ilə bağlıdır. Subsidiyaların bölüşdürülməsi və istifadəsinin aparılan təhlili subsidiya olunan vəsaitlərin tam həcminin mənimsənilməməsinin əsas səbəblərini göstərdi – bunlar göndərilən məqsədli transfertlərin kifayət qədər keyfiyyətli planlaşdırılmaması, regionlarda həyata keçirilən investisiya layihələrinin realizasiya mexanizminin natamam olmasıdır.

Büdcələrarası münasibətlərin forma və metodlarının inkişafı şəxsi təşəbbüsün inkişafı üçün şəraitin yaradıldığı istiqamətdə vergi sahəsində, alternativ gəlir mənbələrinin inkişafı sahəsində yerli icra orqanlarının səlahiyyətlərinin genişləndirildiyi yerlərdə aparılmalıdır.

Y E K U N

Büdcə sisteminin səviyyələri arasındakı gəlir və xərclərin qeyri-rasional sistemi, subvensiya və büdcədən götürmələrin mövcud praktikası büdcə vəsaitlərinin qarşılıqlı axınlarının böyüməsinə imkan yaradır. Təhlil göstərir ki, respublikada büdcələrarası münasibətlərin qanunvericiliklə tənzimlənməsi prosesində onların təşkili və tənzimlənməsi formalarının daha da təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulur.

Eyni zamanda büdcələrarası münasibətlərin tənzimlənməsi mexanizminin də təkmilləşdirilməyə ehtiyacı var. Büdcələrarası münasibətlərin tənzimlənməsinin təhlili aşağıdakıları göstərir:

AUDIT 2022, 1 (35), səh. 130-143.

AUDIT 2022, 1 (35), pp. 130-143.

– respublikanın iqtisadi cəhətdən zəif regionlarına yardım zərurətindən həyata keçirildiyi üçün büdcə subvensiyaları vasitəsilə büdcələrarası tarazlaşdırma praktikasını ümumilikdə özünü doğruldur;

– dövlət büdcəsinin yerli gəlirlərinə və yerli büdcələrə ötürülən transfertlərin həcmələrinin mövcud hesablanma metodikası obyektivdir;

– büdcələrarası münasibətlərin hazırda tətbiq olunan tənzimlənmə formaları bəzi regionlarda öhdədə olma əhvalını yaradır və digər regionları inkişaf üçün ciddi stimullardan məhrum edir, regional fərqləndirməni nəinki yaradır, həm də gücləndirir, maliyyə resurslarının yenidən bölüşdürülməsinin daha böyük həcmi tələb edirlər.

Müasir şəraitdə regionların maliyyə təminatında mühüm yer tutan yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi bir çox hallarda yerli büdcələrin gəlir bazasının zəifliyi üzündən çətinləşir. Belə bir şəraitdə regional büdcə-vergi siyasəti vəzifələrinin həyata keçirilməsi üçün ərazi büdcələrinin xüsusi gəlir mənbələrinin möhkəmləndirilməsini təmin etmək, yerli özünüidarəetmə orqanlarında yerli büdcələrin gəlirlərinin möhkəmləndirilməsində maraqlarının stimullaşdırılması mexanizmlərinin formalaşdırılmasını və sahibkarlığın inkişafı üçün stimulların yaradılmasını təmin etmək, hər bir yerli hakimiyyət və özünüidarəetmə orqanına öz xüsusi maliyyə resurslarından istifadə etmək haqqında müstəqil qərarlar qəbul etmək hüququnu vermək, vergi-büdcə vəsaitlərinin köməyi ilə balanslaşdırılmış yerli büdcələrin formalaşdırılması üçün şərait yaratmaq və yerli büdcə vəsaitlərinin məqsədli və səmərəli istifadəsinə nəzarət etmək zəruriyyəti yaranır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Модели и методы оптимизации региональных программ развития // Н.Г. Андронникова, С.А. Баркалова, В.Н. Бурков, А.М. Котенко. М.: ИПУ РАН, - 2001, 22-31 с.

2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi 2020
<https://www.taxes.gov.az/az/page/ar-vergi-mecellesi>

3. Гришин, В.И. Фактор стабилизации экономического и социального положения в регионах // Финансы. – 2001, - № 8, - 19-24 с.

4. Пансков, В. Муниципальные бюджеты в системе межбюджетных отношений // Российский экономический журнал. – 1998, - №11-12, - с.64-77.

5. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dəyişiklik edilməsi haqqında 16 noyabr 2021, Qanun Layihəsi <https://meclis.gov.az/news-la-yihe.php?id=1593&lang=az&par=0>

6. Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il dövlət büdcəsi haqqında.
https://sai.gov.az/files/Rey_2021_final.pdf <http://www.e-qanun.az/framework/34496>

7. <http://e-qanun.az/framework/43943>

8. <http://www.e-qanun.az/framework/41115>

9. <https://www.taxes.gov.az/files/download/DB2021.pdf>

10. <https://static.president.az/media/>

11. https://sai.gov.az/files/Rey_2021_final.pdf

*Мамедгасанов Фарид,
докторант,
Азербайджанский Государственный
Экономический Университет,
E-mail: fmammadhasanov@gmail.com
© Мамедгасанов Ф., 2022*

ПОВЫШЕНИЕ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕГИОНОВ ЧЕРЕЗ РЕГУЛИРОВАНИЕ МЕЖБЮДЖЕТНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Р Е З Ю М Е

Целью исследования является изучение методов организации межбюджетных отношений как важного элемента финансового обеспечения, принципов определения источников доходов для разных уровней бюджетов и передачи расходных обязательств с одного уровня бюджетной системы на другой.

Методология исследования - для решения поставленных задач использовались методы: логическое обобщение; структурно-функциональный анализ; методы системно-комплексного анализа и оценки.

Практическая значимость исследования – предложенная аналитическая база минимизации взаимных финансовых потоков между центральным и местными бюджетами, поддерживающая различные меры по удовлетворению их потребностей, повысит эффективность использования регулирующих налогов.

Результаты исследования - полученные результаты могут быть использованы для разработки предложений и рекомендаций по минимизации взаимных финансовых потоков между центральным и местными бюджетами в рамках межбюджетных отношений финансовых ресурсов страны.

Оригинальность и научная новизна исследования - в статье рассматривается переложения расходных обязательств различных уровней бюджетной системы Азербайджанской Республики, введение механизма межбюджетных трансфертов в виде субсидий и дотаций и изменения в налоговой системе, методы организация межбюджетных отношений. Предложены принципы разделения налоговых полномочий между государственным и муниципальным уровнями управления. Определены основные направления развития налогового потенциала регионов, в том числе меры по рационализации механизма сбалансирования бюджетной обеспеченности регионов, увеличения собственной налоговой базы, совершенствования налогов на имущество, налогового регулирования регионов и повышения полномочий региональных бюджетов в форми-ровании налоговых и неналоговых доходов.

Ключевые слова: региональное развитие, межбюджетные отношения, бюджетная система, уровни бюджетов, расходные обязательства, источники доходов, финансовое обеспечение, финансовые потоки, налоговый потенциал.

*Farid Mammadhasanov,
PhD Student,
Azerbaijan State Economic University
E-mail: fmammadhasanov@gmail.com
© F.Mammadhasanov, 2022*

FINANCIAL SECURITY IMPROVEMENT OF THE REGIONS BY REGULATION OF INTERBUDGETARY RELATIONS

ABSTRACT

The purpose of the research is to study the methods of organizing interbudgetary relations as an important element of financial support, the principles for determining sources of income for different levels of budgets and transferring expenditure obligations from one level of the budget system to another.

The methodology of the research - to solve the tasks set, the following methods were used: logical generalization; structural-functional analysis; methods of system-integrated analysis and evaluation.

The practical importance of the research is that the proposed analytical framework for minimizing mutual financial flows between the central and local budgets, supporting various measures to meet their needs, will increase the effectiveness of the use of regulatory taxes.

Results of the study – the results obtained can be used to develop proposals and recommendations for minimizing mutual financial flows between the central and local budgets within the framework of interbudgetary relations of the country's financial resources.

The originality and scientific novelty of the research - the article discusses the transfer of expenditure obligations of various levels of the budgetary system of the Republic of Azerbaijan, the introduction of the mechanism of interbudgetary transfers in the form of subsidies and subsidies and changes in the tax system, methods of organizing interbudgetary relations. The principles of division of tax powers between the state and municipal levels of government are proposed. including measures to rationalize the mechanism for balancing the budgetary provision of the regions, increase their own tax base, improve property taxes, tax regulation of the regions and increase powers. regional budgets in the formation of tax and non-tax revenues.

Keywords: regional development, interbudgetary relations, budgetary system, budget levels, expenditure commitments, sources of income, financial support, financial flows, tax potential.

*Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
02.09.2021
Təkrar işləməyə göndərilmişdir:
07.09.2021
Çapa qəbul olunmuşdur: 13.09.21*

*Дата поступления статьи в редакцию: 02.09.2021
Отправлено на повторную обработку: 07.09.2021
Принято к печати: 13.09.21*

*The date of the admission of the article to the editorial office: 02.09.2021
Send for reprocessing: 07.09.2021
Accepted for publication: 13.09.21*